

УДК 316.772.2

<http://orcid.org/0000-0001-8734-9587>

<http://orcid.org/0000-0002-1025-2071>

ВЕРБАЛЬНА ТА НЕВЕРБАЛЬНА МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ АРАБСЬКИХ СТУДЕНТІВ

*Кучеренко О.Ф., канд. філол. наук,
Греул О.О. (Харків)*

У статті досліджено теоретичні й практичні засади міжкультурної комунікації для успішного подолання складнощів, що виникають у навчальному, науковому та повсякденному спілкуванні українців та арабів.

Зазначено, що сучасний арабський світ постає надзвичайно активним, динамічним, стрімким у своєму розвитку, активно впливає на загальний розвиток культур усього людства.

Проналізовано різні аспекти міжкультурної комунікації в наукових працях вітчизняних та закордонних учених. Проблеми міжкультурної комунікації зумовлені багатьма чинниками.

Підвищити якість міжкультурної комунікації можна завдяки системному аналізу причин невдач, спричинених відмінностями комунікативної поведінки носіїв різних культур та різних мов, проводячи різноманітні тематичні тренінги з міжкультурної комунікації, знаходячи типові та індивідуальні особливості національного стилю комунікації.

Ключові слова: аналіз причин невдач міжкультурної комунікації, арабські студенти, вербальна та невербальна міжкультурна комунікація, відмінності комунікативної поведінки

Кучеренко Е.Ф., Греул О.А. Вербальная и невербальная межкультурная коммуникация в процессе обучения арабских студентов. В статье исследованы основы межкультурной коммуникации для преодоления трудностей, которые возникают в учебном, научном и быденном общении украинцев и арабов.

Проанализированы некоторые аспекты межкультурной коммуникации в работах отечественных и зарубежных ученых.

Повысится качество межкультурной коммуникации можно благодаря системному анализу причин неудач, обусловленных отличиями коммуникативного поведения носителей разных культур и языков, проводя

тематические тренинги, выделяя типичные и индивидуальные особенности национального стиля коммуникации.

Ключевые слова: анализ причин неудач межкультурной коммуникации, арабские студенты, вербальная и невербальная межкультурная коммуникация, отличия коммуникативного поведения

Kucherenko E., Greul O. Verbal and non-verbal intercultural communication in the course of training Arabian students. The bases of intercultural communication for overcoming difficulties which arise in the educational, scientific and ordinary dialogue of the Ukrainians and Arabs are investigated in the article.

Misunderstanding and conflicts arising in the process of an international dialogue are caused by ignorance of sources and modern features of language and non-language consciousness of participants of this dialogue, certain linguistic difficulties for foreign participants of a communicative process, lack of concrete information which is necessary for intercultural communication.

Such unresolved pressing questions are conditioned by many factors: constant changes of national and intercultural communication which arise in developing modern society as a result of interaction of opposite tendencies to globalisation and aspiration of keeping national cultural features; low knowledge of the participants of communication of the Ukrainian and Arab cultures. This situation promotes unreasonable similarity or distinction in the course of the verbal and non-verbal dialogue; national specificity of certain ethnoses in respect of synchronism and diachrony; ignorance of historical and modern features of the language and non-language dialogue that leads to wrong actions; biases and stereotypes in intercultural communication which become the basis of extreme alarm and pressure in the course of the dialogue. Among the mentioned factors are represented not only linguistic, but also psychological, and social which are obligatory for considering the “dialogue” of different cultures. It is also necessary to pay attention to the advantages of international integration processes and necessity to have respect to the rights of a separate person – the representative of a certain national picture of the world.

To raise the quality of intercultural communication it is possible owing to the analysis system of the reasons of the failures caused by the differences of communicative behaviour of representatives of different cultures and languages, spending thematic trainings, allocating typical and specific features of a national communication style.

Key words: analysis of reasons of intercultural communication failures, Arab students, differences in communicative behavior, verbal and non-verbal intercultural communication.

Постановка проблеми. Як на початковому, так і на основному етапі навчання іноземних студентів та аспірантів в Україні актуалізуються нерозв'язані питання, спричинені передусім необхідністю дотримання принципів навчання міжкультурної комунікації носіїв іноземних культур, зокрема культур арабського світу.

Мету нашої розвідки вбачаємо в тому, щоб висвітлити та проаналізувати теоретичні й практичні засади міжкультурної комунікації для успішного подолання складнощів, що виникають у навчальному, науковому та повсякденному спілкуванні українців та арабів. Обізнаність із правилами вербального та невербального спілкування вважаємо надзвичайно важливою умовою успішної міжкультурної комунікації, формування та розвитку комунікативної культури окремої особистості.

Актуальність статті полягає у вирішенні нагальних проблем організації міжкультурної комунікації українців та іноземних слухачів вищих навчальних закладів, які є представниками саме арабської культури. Сучасний арабський світ постає надзвичайно активним, динамічним, стрімким у своєму розвитку. Він активно впливає на загальний розвиток культур усього людства. Непорозуміння та конфлікти, що виникали та продовжують виникати під час міжнаціонального спілкування, спричинені, на нашу думку, перш за все незнанням витоків і сучасних особливостей мовної та немовної свідомості учасників цього спілкування, окрім того не стільки певними лінгвістичними складнощами для іноземних учасників комунікативного процесу, скільки браком лінгвокультурної інформації, необхідної для міжкультурної комунікації.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичним та практичним питанням міжкультурної комунікації присвячено значну кількість наукових робіт вітчизняних і зарубіжних дослідників. Протягом достатньо тривалого часу науковцями досліджувалися й досліджуються різні аспекти міжкультурної комунікації. Праці багатьох із них стали підґрунтям для подальших сучасних наукових здобутків із питань діалогу культур. Так, на думку В. Гумбольдта та Й. Гердера, національна самобутність визначається якнайголовніше конкретною мовою. Наголошував на відмінностях у сприйнятті певних мовних зворотів, бо інколи немає необхідної міжкультурної інформації в процесі спілкування, Б. Каспер. А. Крум та В. Вірлакер

характеризували міжкультурну інформацію, підкреслюючи, безумовно, існування різних культур та стверджуючи, що культура й комунікація постійно взаємодіють, іноді ускладнюючи спілкування за умови надзвичайної різниці культур, іноді сприяючи спілкуванню, якщо культури мають багато спільного. Про аналіз взаємодії найрізноманітніших видів культур світу й міжкультурних відповідностей або невідповідностей під час спілкування, під час навчання мови йдеться в дослідженнях багатьох учених (Д. Бергельсон, Г. Вежбицька, Є. Верещагін, І. Воробйов, В. Костомаров, Ю. Сорокін, Ю. Степанов). Особливу увагу на нероздільності навчання мови та культури акцентували свого часу Є. Верещагін та В. Костомаров [4]. Як доводять праці сучасних науковців [2; 5; 7; 9], відмінні мовні картини світу стають підставою для відмежування комунікантів у процесі сучасного міжкультурного спілкування, інколи ізоляції та замкненості певних представників різних національних менталітетів, зокрема арабських.

Для глибшого розуміння обсягу понять, що уживаються у цій роботі, вважаємо за необхідне пояснити нашу точку зору щодо сутності ключових термінів: *«спілкування»* та *«комунікація»*, *«міжкультурна комунікація»* та *«вербальна й невербальна комунікація»*, *«вербальний та невербальний етикет»*.

У сучасному «Словникові української мови» терміни *«спілкування»* та *«комунікація»* представлено як синонімічні: *«комунікація 2. лінгв. рідко. Те саме, що спілкування»* [10 : 254]. Уважаємо цілком прийнятним те, що згадані терміни є синонімічними. Проте, зважаючи на час укладання цього академічного словника, на стрімкий розвиток лінгвістичної науки щодо розуміння міжкультурної комунікації, безперечно, не можемо погодитися з приміткою про рідку вживаність терміна *комунікація*. Понятійні та лінгвістичні особливості цього терміна неодноразово аналізувалися у сучасних філологічних розвідках [9; 11; 12]. Багато науковців розуміють процес комунікації, з одного боку, як механістичний (передавання інформації від одного учасника цього процесу до іншого), з іншого боку, як діяльнісний (спільна міжкультурна вербальна та невербальна діяльність із дотриманням або недотриманням національних культурних стереотипів поведінки комунікантів) [5; 7; 8; 9; 11]. На нашу думку, варто аналізувати саме діяльнісний аспект процесу комунікації

з іноземними слухачами ВЗН, бо він надає комплексності та системності поглядів щодо розуміння сутності процесу комунікації.

Укладений Ф. Бацевичем «Словник термінів міжкультурної комунікації» надає 13 термінів із стрижневим терміном *комунікація*: *комунікація багатомовна, комунікація міжмовна, комунікація одномовна, комунікація вербальна/ комунікація невербальна, комунікація контркультурна, комунікація транскультурна, комунікація інтеркультурна, комунікація міжкультурна, комунікація міжсоціумна міжкультурна, комунікація міжсоціумна монокультурна, комунікація моносоціумна міжкультурна, комунікація моносоціумна монокультурна*. Надані системні терміни вживаються у відповідній літературі в таких напрямках досліджень: мовна комунікація, культурна комунікація, соціум та комунікація. Наголошуємо також на надзвичайно хитких межах напрямів гуманітарних досліджень, говорячи, наприклад, про їх багатоаспектність та взаємозв'язок у процесі міжкультурної комунікації. Не залишається поза нашою увагою надзвичайно динамічний завдяки новітнім теоретичним та практичним науковим опрацюванням запропонований термінологічний реєстр цього словника із похідним словом *комунікативний*: *комунікативна національна поведінка, вербальна/невербальна комунікативна поведінка, комунікативна культура етносу* тощо.

Останнім часом надзвичайно активно розвивається окремий розділ комунікативної лінгвістики «*міжкультурна комунікація*». Виокремилася та активно досліджується як науковий напрямок теорія міжкультурної комунікації. У багатьох наукових розвідках презентовано дефініції терміна *міжкультурна комунікація*. Найбільш синкретичним, на нашу думку, є визначення Ф. Бацевича. Так, у передмові до згаданого вище укладеного ним словника, яка має назву «Теорія міжкультурної комунікації: сутність, презентативна одиниця, специфіка термінології», науковець так тлумачить термін *міжкультурна комунікація*: «*Міжкультурна комунікація – процес спілкування (вербального/ невербального) людей (груп людей), які належать до різних національних лінгвокультурних спільнот, як правило, послуговуються різними ідіоетнічними мовами, відчувають лінгвокультурну “чужинність” партнера по спілкуванню, мають різну комунікативну*

компетенцію, яка може стати причиною комунікативних невдач або культурного шоку в спілкуванні» [3: 5]. У наведеному визначенні, на наш погляд, слід звернути увагу на чітко сформульовані основні поняттєві складники цього терміна, а саме: 1. вербальність або невербальність спілкування; 2. спілкування різними етнічними мовами, спостережено відчутну лінгвокультурну та комунікативну відмінності. Не менш важливим вважаємо в цій дефініції визначення причини комунікативних ускладнень або непорозумінь. Повсякчас треба брати до уваги, що стратегія та тактика поведінки іноземних учасників спілкування визначається певними культурно-естетичними смислами міжмовної та міжсоціумної комунікації.

Терміни *«міжкультурна комунікація»* та *«вербальна й невербальна комунікація»* не можна відокремлювати: вербальна та невербальна комунікація – це обов’язкові складники міжкультурної комунікації.

Що ж до термінів *«вербальний та невербальний етикет»*, то їхній обсяг поняття значно вужчий, ніж термінологічної номінації *«вербальна та невербальна комунікація»*.

Виклад основного матеріалу. Розуміння вищезгаданих ключових термінів, безсумнівно, стає теоретичною основою для розв’язання практичних проблем організації навчання міжкультурного спілкування.

У процесі міжкультурної комунікації проблеми не тільки залишаються, але й повсякчас постають усе нові й нові. Конкретні невирішені актуальні питання, на наш погляд, зумовлені багатьма чинниками: постійними змінами в національній та міжкультурній комунікації, що спричинені стрімким розвитком сучасного суспільства, взаємодією протилежних тенденцій до глобалізації та намаганням зберегти й збагатити суто національні культурні особливості. Окрім того, низька обізнаність учасників комунікації з українською та арабською культурами зумовлює невиправдані подібності або розбіжності під час вербального та невербального спілкування. Не варто ігнорувати також національної специфіки конкретних етносів, що постають через незнання історичних та сучасних особливостей мовного та немовного спілкування, які призводять до помилок та хибних дій. Упередження та стереотипи в міжкультурній комунікації стають причиною надзвичайної

стурбованості та напруги при спілкуванні. Серед наведених вище явищ очевидні не тільки лінгвістичні, а й психологічні, і соціальні фактори, що обов'язково слід брати до уваги під час організації «спілкування» різних культур. Необхідно також постійно враховувати тенденції міжнародних інтеграційних процесів та неодмінно мати повагу до прав окремої особистості – носія певної національної картини світу.

Для культури Близького Сходу притаманні суттєві особливості у порівнянні з українською культурою. Відтермінування та запізнення сприймаються арабською аудиторією абсолютно спокійно, що не є прийнятним для традиційної української комунікативної поведінки. Пояснення такої поведінки можна знайти в арабській мові, зокрема, у багатьох прислів'ях, присвячених терпінню та розсудливості (наприклад, *«Терпіння зберігає те, що маєш»*, *«Терпінням можна зруйнувати гори»*, *«Терпіння – ключ до радості»*). Відоме арабське прислів'я пояснює причину такої неспішності: *«Коли Аллах робив час, він зробив достатньо»*.

Іноколи для українців видається дивною поведінка арабів, коли вони після жвавої розмови раптово замовкають. У такій мовленнєвій ситуації в українській аудиторії можуть виникати непорозуміння. Проте зазначена комунікативна поведінка є цілком зрозумілою для арабської спільноти. Раптові паузи надають можливість арабам спокійно обміркувати свою подальшу поведінку. Для того, щоб подумати, араб припиняє говорити, так би мовити «залишається наодинці із самим собою», тому, на підтвердження викладеного вище, варто зазначити, що в арабській мові немає слів «самота», «самітність», «усамітнення».

Підвищити якість міжкультурної комунікації – означає поліпшити міжкультурну компетенцію завдяки системному аналізу причин невдач, спричинених відмінностями комунікативної поведінки представників різних культур та різних мов, проводячи різноманітні тематичні навчальні тренінги міжкультурної комунікації (відповідно до навчальної категорії арабських слухачів), знаходячи типові та індивідуальні особливості національного стилю комунікації.

На заняттях з української мови як іноземної на початковому і на основному етапах навчання іноземних студентів та аспірантів необхідна послідовна та системна робота із соціокультурними текстами і відповідними тематичними діалогічними едностями

з метою формування навичок монологічного та діалогічного мовлення, навичок аудіювання, враховуючи найрізноманітніші ситуації спілкування. Наскрізними темами для усіх категорій іноземних слухачів у міжкультурному спілкуванні різного рівня володіння мовою стають, наприклад, такі: «Міста України/ Міста моєї країни», «Вчені України/ Вчені моєї країни», «Свята України/ Свята моєї країни», «Традиції України/ Традиції моєї країни», «Наукові досягнення України/ Наукові досягнення моєї країни» тощо. Мовленнєві міжкультурні навички та вміння відпрацьовуються завдяки продуманій системі творчих індивідуальних, парних та групових завдань із урахуванням як української, так і національної комунікативної поведінки студентів. Міжкультурне ділове спілкування, безумовно, потребує особливої постійної уваги до вивчення на практичних заняттях та поступового свідомого використання мовних етикетних формул (із розмежуванням української та арабської специфіки), знання основних загальних правил наукового етикету (мовленнєвий етикет під час захисту дипломних та дисертаційних робіт, виступів на конференціях із науковими доповідями та повідомленнями, активної участі у наукових дискусіях тощо), влучного використання засобів вербального та невербального спілкування.

Зазначені сформовані навички сприятимуть виробленню стратегії спілкування, що враховує таку значущу ознаку комунікації як міжособистісність і діалог культур. Динамічні культурно-специфічні смисли, які постійно співвідносять власну та чужу культуру, рідну та нерідну мову, всотують нове та аналізують старе, визначають позитивний або негативний міжособистісний характер спілкування учасників міжкультурної комунікації.

Висновки дослідження. Підсумовуючи зауважимо, що особливості міжкультурної комунікації необхідно системно досліджувати на теоретичному та практичному рівнях із урахуванням змін сучасного світу та відмінностей комунікативної поведінки представників різних і різних мов. Наразі виникає нагальна потреба – опрацювання спеціальних навчальних видань, спрямованих на системну практичну роботу саме з арабською студентською аудиторією.

Напрями подальших досліджень. Систематизуючи практичний та теоретичний матеріал із теорії та методики міжкультурного спілкування, ставимо за мету розроблення науково-

методичних засад навчального посібника для аспірантів, які мають засвоїти навички та вміння міжкультурного спілкування, зокрема у навчально-професійній сфері комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф.С.Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф.С.Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
3. Бацевич Ф.С. Теорія міжкультурної комунікації: сутність, презентативна одиниця, специфіка термінології / Ф.С.Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – С. 3–7.
4. Верещагин Е.М. Язык и культура / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М. : Прогресс, 1990. – 146 с.
5. Галашова О.Г. Формування навичок міжкультурної ділової комунікації в сфері менеджменту / О.Г. Галашова // Національний університет «Острозька академія». Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог, 2013. – № 33. – С. 264–267.
6. Гумбольдт В. О развитии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества. / В. Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию. – М. : Прогресс, 1984. – 400 с.
7. Козак А. Міжкультурна комунікація в контексті діалогу культур / А. Козак // Наукові записки. Серія: філологічні науки. – 2013. – Вип. 118. – С. 106–110.
8. Манакін В.М. Мова і міжкультурна комунікація / В.М. Манакін. – К. : ЦУЛ, 2012. – 288 с.
9. Онуфриєнко Г. Термін «комунікація» в поняттєвому вимірі й лінгвістичному контексті / Г. Онуфриєнко, А. Черневич // Вісник Національного університету Львівська політехніка «Проблеми української термінології». – 2010. – № 675. – С. 154–160.
10. Словник української мови [в 11-ти томах] / під ред. Білодід І.К. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 4. – 660 с.
11. Тер-Минасова С.Г. Война и мир языков и культур / С.Г. Тер-Минасова. – М. : Слово, 2008. – 240 с.
12. Щерба О.В. Мова та міжкультурна комунікація / О.В. Щерба, В.Ю. Желіско // Наукові записки. Серія: Філологічна. – 2012. – Вип. 23. – С. 207–211.

REFERENCES

- Batsevych, F.S. (2007). *Slovnnyk terminiv mizhkul'turnoyi komunikatsiyi* [Dictionary of intercultural communication terms]. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
- Batsevych, F.S. (2007). *Teoriya mizhkul'turnoyi komunikatsiyi: sutnist', prezentatyvna odynitsya, spetsyfika terminolohiyi* [The theory of intercultural communications: essence, presentational unit, specificity of terminology]. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
- Batsevych, F.S. (2009). *Osnovy komunikatyvnoyi linhvistyky: pidruchnyk* [Bases of communicative linguistics: textbook]. Kyiv: VTs "Akademiya" [in Ukrainian].
- Bilodid, I. (Ed.) (1973). *Slovnuk ukrayins'koyi movy* [Dictionary of the Ukrainian language]. Vol. 4. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Gumboldt, V. (1984). *O razvitii stroenija chelovecheskih jazykov i ego vlijanii na duhovnoe razvitie chelovechestva* [About the development of a human languages structure and its influence on the spiritual development of mankind]. Moscow: Progress [in Russian].
- Halashova, O.H. (2013). Formuvannya navychok mizhkul'turnoyi dilovoyi komunikatsiyi v sferi menedzhmentu [Formation of skills of intercultural business communication in a management sphere]. *Naukovi zapysky* [Scientific notes]. Ostroh: Ostroz'ka akademiya, 33, pp. 264-267 [in Ukrainian].
- Kozak, A. (2013). Mizkul'turna komunikatsiya v konteksti dialohu kul'tur [Intercultural communication in the context of the dialogue of cultures]. *Naukovi zapysky* [Scientific notes], 118, pp. 106-110 [in Ukrainian].
- Manakin, V.M. (2012) *Mova i mizkul'turna komunikatsiya* [Language and intercultural communication]. Kyiv: TsUL [in Ukrainian].
- Onufrienko, H. and Chernevych, A. (2010). Termin "komunikatsiya" v vymiri y linhvistychnomu konteksti [The term "communication" in conceptual measurement and linguistic context]. *Visnik natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politehnika"* "Problemu ukrayins'koyi terminolohiyi" [The bulletin of national university "Problems of the Ukrainian terminology"]. L'viv, 675, pp. 154-160 [in Ukrainian].
- Sherba, O.V. and Zhelisko, V.Ju. (2012). Mova ta mizkul'turna komunikatsiya [Language and intercultural communication]. *Naukovi zapysky* [Scientific notes], 23, pp. 207-211 [in Ukrainian].
- Ter-Minasova S.G. (2008). *Vojna i mir jazykov i kul'tur* [War and peace of languages and cultures]. Moscow: Slovo [in Russian].
- Vereshhagin, E.M. and Kostomarov, V.G. (1990). *Jazyk i kul'tura* [Language and culture]. Moscow: Progress [in Russian].